

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

Світайло Н.Д.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача ступеня бакалавра психології

Халецької Катерини Миколаївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

за темою Ціннісні орієнтації військовослужбовців з різним рівнем
відповідальності

(галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 053 «Психологія»)

Науковий керівник

канд. психол. наук, доцент

(науковий ступінь, посада, вчене звання)

Ніколаєнко Сергій Олександрович

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

« ____ » _____ 2021 р.

Підсумкова оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ	6
1.1. Поняття ціннісних орієнтацій особистості.	6
1.2. Сутнісна характеристика відповідальності особистості	10
1.3. Специфіка професійної діяльності військовослужбовців ЗСУ	13
1.4. Особливості прояву ціннісних орієнтацій та відповідальності в процесі професійної діяльності військовослужбовців ЗСУ	15
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА РІВНЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ	18
2.1. Методичне забезпечення дослідження	18
2.2. Аналіз результатів дослідження	21
Висновки до розділу 2	38
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ І РОЗВИТОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ	39
3.1. Теоретичне обґрунтування корекції і розвитку ціннісних орієнтацій та відповідальності військовослужбовців ЗСУ	39
3.2. Зміст корекційно-розвивальної програми	
3.3. Апробація програми корекції і розвитку ціннісних орієнтацій та відповідальності військовослужбовців ЗСУ	42
Висновки до розділу 3	55
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Актуальність теми. Проблеми, які пов'язані з ціннісними орієнтаціями, завжди займали одне з важливих місць у житті та професійному спрямуванні особистості. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку військовослужбовців як особистостей. Як один з елементів структури особистості, вони відіграють серйозну роль у регуляції поведінки людини, формуванні рівня відповідальності та виборі професії.

Оскільки не кожна людина прийме рішення присвятити своє життя захисту країни, то вибір захищати свою країну може також залежати від ціннісних орієнтацій людини.

Важливу роль в роботі військовослужбовців відіграє усвідомлення того, що вони несуть відповідальність за безпеку країни. Чим більше вони це розуміють, тим серйозніше і відповідальніше вони будуть відноситися до виконання своїх обов'язків.

При порівнянні результатів дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців з їх рівнем відповідальності можна розглядати шляхи корекції даних психічних станів у військовослужбовців. Важливо розуміти якими шляхами і способами розвивати рівень відповідальності військовослужбовців в їх професійній діяльності.

Мета дослідження: теоретично-емпіричне вивчення особливостей зв'язку ціннісних орієнтацій та рівнів відповідальності у військовослужбовців контрактної служби ЗСУ і розробка корекційно-розвивальної програми підвищення рівня їх відповідальності.

Об'єктом дослідження є особистісні властивості військовослужбовця.

Предметом дослідження є особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та рівнів відповідальності у військовослужбовців контрактної служби ЗСУ.

Гіпотеза. У військовослужбовців контрактної форми рівні відповідальності мають специфічні, професійно обумовлені зв'язки зі структурно-ранговими особливостями термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій.

Реалізація мети дослідження і перевірка висунутої гіпотези передбачає вирішення наступних завдань:

1. Теоретично проаналізувати поняття ціннісних орієнтацій та відповідальності у науковій психолого-педагогічній літературі.

2. Виявити рівні розвитку відповідальності у військовослужбовців контрактної служби ЗСУ.

3. Виявити структурно-рангові особливості термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій у військовослужбовців контрактної служби ЗСУ.

4. Емпірично дослідити специфіку взаємозв'язку рівнів відповідальності у військовослужбовців контрактної форми зі структурно-ранговими особливостями термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій.

5. Розробити та апробувати програму розвитку відповідальності у військовослужбовців контрактної служби з урахуванням структурно-рангових особливостей термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань здійснювалися за допомогою використання теоретичних, емпіричних та експериментальних методів:

1) *теоретичні*: історико-логічне вивчення наукових праць з проблематики дослідження, теоретичний аналіз, абстрагування, синтез, систематизація, що застосовувалися для узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності

та особливостей ціннісних орієнтацій та відповідальності серед військовослужбовців ЗСУ;

2) *емпіричні*: психодіагностичні методики;

3) *математичні*: обробка емпіричних даних з використанням методів математичної статистики (методи описової статистики; використання кореляційного аналізу) з подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Теоретична значущість дослідження полягає в уточненні поняття ціннісних орієнтацій військовослужбовців; у визначенні рівнів відповідальності військовослужбовців.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що впроваджена програма корекції та розвитку ціннісних орієнтацій та відповідальності військовослужбовців може бути використана в практиці роботи психологів в закладах військового спрямування.

Апробація програми корекції проводилась в онлайн режимі на комунікативній платформі серед студентів 1-го курсу спеціальності «Психологія» Сумського державного університету. Результати представлені у пункті 3.3. даної роботи.

Загальні відомості про структуру й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота викладена на 61-й сторінці і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить 10 таблиць. Список використаної літератури включає 31 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ

1.1. Поняття ціннісних орієнтацій особистості

Поняття «ціннісних орієнтацій» розглядається як таке, що розкриває зв'язок індивідуального і суспільного у свідомості особистості поєднуючи когнітивні та афективні процеси.

Ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка ставить людині спрямованість його життєдіяльності [14, с. 27].

У радянській психології ціннісні орієнтації пов'язували з поняттями ставлення й установки, які досліджували такі науковці, як А.В. Бітуєва, А.І. Донцов, А.Г. Здравомислов, О.І. Зотова, Д.Н. Узнадзе та ін. А.І. Донцов визначає ціннісні орієнтації як смислові установки суб'єкта, які усвідомлюються ним у процесі соціалізації, тобто входження у суспільство, і сформульовані у запропонованих суспільством термінах.

В.О. Ядов виокремлює ціннісні орієнтації в окремий рівень установок, а саме у вищі установки. Тобто, ціннісні орієнтації, за В.О. Ядовим, являють собою вільно обрані особистістю установки, що є ширшими і більш включеними, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки та ідеали.

А.В. Бітуєва, досліджуючи ціннісні орієнтації, звертала увагу на те, що вони розгортаються у цілях, ідеалах, життєвих планах, принципах, переконаннях та є генеральною лінією життя людини, що впливають на поведінку швидше опосередковано, ніж безпосередньо.

О. Зотова і М. Бобнева вважали, що структура потреб індивіда проявляється в активній діяльності та є базою для ціннісних орієнтацій особистості [30].

Пропускаючи цінності суспільства крізь власний досвід, перевіряючи їх практичну необхідність, індивід закріплює їх у своїй свідомості як ціннісні орієнтації. Прикладом подібного розуміння ціннісних орієнтацій є визначення, яке ввів В.Г. Алексєєва, надаючи ціннісним орієнтаціям статусу «основного каналу засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули та мотиви практичної поведінки людей» [27, с. 6].

У зарубіжній психології ціннісні орієнтації розглядаються як єдина ланка між суспільними цінностями й особистою світоглядною позицією людини. Ціннісні орієнтації особистості є складним утворенням, що складається з багатокomпонентної структури. Дослідники виокремлюють різні компоненти у структурі ціннісних орієнтацій, такі як: поведінковий, емоційний, когнітивний [27].

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором і мотиватором активності людини. Бо вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби людини та її мотиви з усвідомленими та прийнятими цінностями й нормами соціального середовища.

Вивчаючи ціннісні орієнтації, К. Роджерс, дійшов висновку, що потреби можуть задовольнятися тими шляхами, що поєднуються з системою цінностей особистості і концепцією Я. Схожу думку має О. Здравомислов. Він стверджує, що завдяки контрольним функціям ціннісних орієнтацій «дія потреб будь-якого роду може обмежуватися, затримуватися, перетворюватися».

Такі дослідники, як Є. Клімов, В. Сержантов, В. Шадріков вважають, що ціннісні орієнтації виступають важливим механізмом регуляції діяльності. Найкраще ця роль системи ціннісних орієнтацій виявляється стосовно професійної діяльності людини. На думку Є. Клімова, для кожної професійної групи характерний свій зміст діяльності, а тому і своя особлива система цінностей.

Система ціннісних орієнтацій займає особливе значення в діяльності таких професій, як «людина – людина», маючи характер центрального елемента в структурі їхнього професійного образу світу. В таких видах професійної діяльності реалізуються цінності альтруїзму і творчості, що додають смислу даній діяльності. Займались такими питаннями такі дослідники, як А. Серий, О. Краснорядцева, Т. Шевеленкова, Н. Шмельова [10].

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації особистості внаслідок проникнення суспільної інформації в її особистий психологічний світ. Спочатку людина набуває досвід попередніх поколінь, отримує соціально схвалені стереотипи поведінки, орієнтовані на соціокультурні цінності. Потім набуває особистий досвід, який допомагає їй адаптуватися в мікросередовищі.

Виходячи з теми дослідження, ми вважаємо, що важливо розмежувати поняття "ціннісні орієнтації" з поняттям "цінності". Часто ці поняття можуть змішуватися. Тобто, перше може розглядатися як відображення другого, чи не уявляє окремого інтересу, або друге зводиться до першого.

Поняття «цінність» широко використовується у філософській та іншій спеціальній літературі для вказівки на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. На думку науковця П. Менцера, цінність – це те, що почуття людини диктує визнати важливішим над усім, і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням.

На думку М. Головатого, цінності – це певні ідеї, погляди за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси. У свою чергу, М. Рокич визначає цінності, як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування.

Отже, ціннісні орієнтації виконують певні функції, наприклад, сприяють самовизначенню особистості, реалізації здібностей та гармонії внутрішнього світу людини. Вчені пояснюють це тим, що в структурі ціннісних орієнтацій є два компоненти: емоційний і когнітивний. Емоційний компонент охоплює переживання людини стосовно ставлення до цінностей. Когнітивний компонент охоплює процес прийняття цінностей суспільства.

Ф. Клакхон та Ф. Стробека акцентують увагу на тому, що ціннісні орієнтації є результатом вирішення однакових проблем для всього людства: Що включає в себе людська природа? Як себе вести з іншими людьми? [22].

Поняття ціннісних орієнтацій відносять до трьох форм існування цінностей. А саме: першою формою є суспільні ідеали, які створенні свідомістю уявлення про досконалість у різних сферах життя. Другою формою є предметне втілення ідеалів у діяльності або різних здобутках. Третя форма це мотиваційні структури особистості, які стимулюють людину до втілення цього в поведінці. Саме такі три форми виділяв О.М. Леонтьєв О.М [16].

Дослідник В. Сластьон виділяв фактори, які впливають на формування ціннісних орієнтацій, а саме якості особистості, ідеологічні установки, життєві цілі, релігійні переконання, матеріальне забезпечення тощо [14].

Духовні цінності військовослужбовців формуються, розвиваються і реалізуються насамперед у сфері військової діяльності. Такі цінності розділяються на дві групи. Це військово-професійні та загальнопрофесійні цінності.

До першої групи належать патріотизм, військовий обов'язок, військова честь воїна, військова дисципліна і дисциплінованість, героїзм, майстерне володіння військовою технікою та зброєю. До другої належать гуманізм, громадський обов'язок, самовідданість, працьовитість, інтелект, свобода совісті та інші.

Важливим мотивом у діяльності військовослужбовців є патріотизм військовослужбовця. Тобто не будучи патріотом, військовослужбовець не стане надійним захисником Батьківщини. Проте важливо мати на увазі, що патріотизм має проявлятися в звеличуванні Батьківщини не на словах, а на ділі.

У військовослужбовців, як особистостей, є характерні для них специфічні системи духовних цінностей, що дещо відрізняється від змісту духовного світу інших соціальних груп. Цю систему розподіляють на чотири підсистеми. Це духовні цінності загальнолюдського характеру; духовні цінності, які виражають загальні інтереси і прагнення громадян українського суспільства; духовні цінності, зумовлені службою в Збройних Силах України; духовні цінності індивідуально-особистісного характеру [17, с. 129-130].

1.2. Сутнісна характеристика відповідальності особистості

Загалом дослідники-соціологи розуміють відповідальність як усвідомлення особистістю та соціальною групою свого обов'язку перед суспільством, людством, розгляд обов'язку сутності і значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язками і завданнями, що постають у зв'язку з потребами суспільного розвитку [3, с. 127].

В деякій науковій літературі ми знаходимо таку інтерпретацію поняття. Відповідальністю вважається первинне особистісне утворення. Вона проявляється в усвідомленні людиною своєї особистої участі та своїх почуттів в конкретних життєвих ситуаціях. Наскільки людина відповідальна можливо судити, дивлячись на її вчинки, діяльність, ставлення до людей та різних ситуацій. Тому можна вважати, що дотримання соціальних норм не є показником відповідальності. Поняття відповідальності є відмінним від поняття обов'язку, наприклад. Оскільки в цих поняттях різний ступінь внутрішньої усвідомленості. На обов'язок буде впливати елемент зовнішньої примусової

сили. Проте поняття відповідальності розглядають і як окремий випадок виявлення обов'язку у людини [2].

С.Л. Рубінштейн пов'язував психологічні аспекти відповідальності зі «специфічними проблемами існування та волі». Дана тематика переплітається з напрямком екзистенціалізму, що розглядає парадигму свободи особистості і її відповідальності, а саме відповідальності за всіх у цьому світі, бо людина створює себе і навколишню ситуацію сама. Дослідник підкреслює потенційний аспект відповідальності, тобто те, що людина відповідальна не тільки за реально сформовану ситуацію і суспільну необхідність, яку треба реалізувати, а також за те, що вона сама могла б зробити чи передбачити. Він звертає увагу на спроможності людини передбачати результати своїх дій [3].

К. Мудзибаєв описує відповідальність як впевненість у своїх силах. Стаючи активним суб'єктом діяльності, людина стає відповідальною за свої дії перед самою собою. На його думку, формування внутрішньої відповідальності пов'язане саме із соціальною активністю, оскільки в соціальній діяльності людина, домагаючись визначених результатів, мобілізує свої можливості. Чим вища відповідальність людини, тим активніше і більш дієво вона буде мобілізувати і свої внутрішні можливості [3, с. 131-132].

Дослідник звертає увагу на те, що відповідальність варто розглядати як рису, що характеризує соціальну типовість особистості. Він виокремлює такі істотні ознаки відповідальності, а саме: вірність людини своїм обов'язкам, готовність взяти відповідальність за наслідки своїх дій, точність, пунктуальність.

Дані ознаки тісно пов'язані також із чесністю, справедливістю, принциповістю особистості. Також істотні характеристики відповідальності пов'язані і з вольовими рисами особистості, а саме наполегливістю, ретельністю, стійкістю, сміливістю, витримкою. Соціальну відповідальність

Мудзибаєв розглядає як узагальнену психологічну характеристику особистості, а з другого боку – як залежну змінну [3].

Н. Стаднік в своїх дослідженнях акцентує увагу на історико-педагогічний аспект визначення поняття відповідальності. Я. Коменський в структурі особистості у якості основного компоненту вказував на почуття совісті та обов'язку у людини, що проявляється саме через її відповідальність. Ж.-Ж. Руссо вивчав та впровадив поняття “індивідуального обов'язку особистості”. Відповідальність, як вважав І. Бех, є визначення людиною єдиної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є результатом її власних переконань, моральних принципів. Внутрішній світ відповідальної людини завжди є відкритим для потреб та людських цінностей. І. Бех вважав, що відповідальність у людини можна виявити у її вчинках і діях [29].

А.Г. Спіркін в своїх дослідженнях виокремлює саме три компоненти відповідальності особистості, а саме: свободу волі, усвідомлення обов'язку, соціальних заходів впливу на особистість у відповідь на її вчинки. В роботах В.Ф. Сафіна увага повернута до мотиваційно-афективного, інтелектуально-когнітивного і діяльнісно-поведінкового аспектів. Т.Н. Сідорова, наприклад, вказує, не те, що структурою відповідальності є поєднання трьох компонентів – це когнітивного, мотиваційного й поведінкового. А.Ф. Плахотний визначає відповідальність, як єдність раціонального, вольового й емоційного компонентів. І саме за допомогою їх відповідальність і буде виконувати пізнавальну, оцінну й регулятивну функції. В.П. Прядєїн в дослідженнях аналізує відповідальність вже через функціональне поєднання мотиваційних, емоційних, динамічних, когнітивних, регуляторних і результативних складових. На цій основі він і виділяє гармонійний і агармонійний елементи відповідальності [18, с. 212].

Л.І. Діментій розглядає відповідальність людини в діяльності через призму гарантування особистістю збереження певного рівня та якості діяльності

протягом певного проміжку часу, не звертаючи уваги на непередбачені труднощі. Він розглядає задоволеність як критерій, що виражає відповідальне відношення суб'єкта до праці, та розділяє її на особистісну, процесуальну та соціальну задоволеність [25, с. 395].

Відповідальність в поведінковій формі характеризується здатністю своєчасно приступати до виконання роботи, досягати поставленої мети в складних умовах діяльності, не відмовлятися від виконання особистих планів, тримати слово тощо [25, с. 396].

Особливою характеристикою відповідальності є її постійність, це перетворює її на усвідомлене настановлення до готовності діяти належним для людини чином. Відповідальна особистість завжди розглядає будь-які події з боку учасника [1].

Виділяють декілька типів прояву відповідальної поведінки у людини: у системі «Я-інші»; життєвиявлення та самоствердження «Я» (що проявляється в праці, пізнанні, матеріальному житті); інші особи та групи (тобто діти, родичі, сім'я, інші); становлення та саморозвиток «Я». Відповідальність відображається у ставленні як до інших, так і до себе. Це і є самовідповідальність. В цьому випадку людина несе відповідальність за свої думки, справи та наслідки особистих дій. Особистість, яка досягає цього, самовдосконалюється [24, с. 98].

Відповідальність поєднує обов'язок та потребу в здійсненні морального вчинку. За допомогою відповідальності формується та відбувається зв'язок особистості з навколишньою дійсністю, тобто виникає їх цілісність. На думку І. Булах, моральний вчинок являється важливим складовим особистісного зростання людини з позиції здатності її брати на себе відповідальність. Адже у вчинках і проявляється свідоме ставлення людини до себе, до іншого, до суспільства в цілому [24].

1.3. Специфіка професійної діяльності військовослужбовців ЗСУ

Важливою сферою життєдіяльності людини є її трудова діяльність. Професійна діяльність військовослужбовців виступає засобом захисту суспільства від збройного вторгнення ззовні, загрози її цілісності. Тобто, можна сказати, що виконує функцію захисту суспільства. Також в процесі військової діяльності з часом нерідко відбувається руйнування старого і утворення нового суспільно-політичного ладу в суспільстві [17, с. 128].

Життєдіяльність військовослужбовця характеризується своєрідністю відносин військової організації, специфікою цілей та виконуваних завдань. Також характеризується власним духовним світом військовослужбовця, особистими уявленнями і ставленням до товаришів та командирів, виконання військової присяги, статутів та наказів [17, с. 128].

В законах та нормативних актах прописано дуже багато прав для військовослужбовців. Одними із важливих обов'язків є: бути хоробрим, ініціативним, дисциплінованим; в будь-якому випадку виконувати накази начальників, завжди підвищувати рівень своїх військових професійних знань, а також вдосконалювати свою виучку і майстерність, бути в бойових діях ініціативними, наполегливими, відповідальними, тощо. Також військовослужбовці зобов'язані виконувати свої службові обов'язки, що визначають обсяг виконання їх завдань, доручених йому [28].

Виокремлюють наступні характеристики умов професійної діяльності військовослужбовців, які можуть впливати на прояв стресу. Це ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, яка визначається за кількістю бойових завдань, де могла бути реальна загроза для його життя та здоров'я, у виконанні яких військовослужбовець брав безпосередню участь; значимість бойових дій, в яких брав участь військовослужбовець, для виконання більш масштабних бойових завдань; ступінь напруженості і характер участі у бойових діях для військовослужбовця; кількість бойових втрат в частині, де проходив службу військовослужбовець [6, с. 47].

Дана специфіка професійної діяльності може бути складовою у формуванні ціннісних орієнтацій та відповідальності серед військовослужбовців.

Працюючи у воєнній сфері військовослужбовцям необхідно розуміти, що вони несуть адміністративну відповідальність [13].

Якість виконання функціональних обов'язків військовослужбовця ЗСУ залежить від рівня його бойової активності; наявності у військовослужбовця попереднього бойового досвіду тощо [6, с. 47].

Професійні якості людини є однією із важливих передумов для професійної придатності. Вони характеризують певні здібності. Для військовослужбовців важливо засвоїти якості, які важливі в їх специфіці роботи. Професійні якості є передумовою для професійної діяльності. Важливо відмітити, що дані якості самі розвиваються та удосконалюються під час діяльності. Ці якості проходять стадії та етапи професійного становлення. Даним типом становлення передбачено використання прийомів соціального впливу на людину, а також її включення в різні види діяльності, які направлені на формування системи професійних якостей.

Для військовослужбовців професійною якістю є відповідальність. Вона є загально-соціологічною категорією та виражає особисте ставлення працівника до вимог офіційних обов'язків та норм. Наступними якостями є самоконтроль, професійна самооцінка (вона є серйозним компонентом у професійній самосвідомості). Також варто звернути увагу і на емоційну стійкість та ставлення до ризику в своїй роботі. При цьому важливо відмітити, що особисті риси та здібності військовослужбовця мають відповідати професії, яку він і обрав. Дана професія сама по собі вже зв'язана з безліччю ризиками. Вони, в свою чергу, можуть бути як фізичні, так і психологічні. А тому військовослужбовці повинні мати фізичну та психічну витривалість. Варто

також зауважити, що також військовослужбовці повинні мати патріотизм, спостережливість, рішучість в ризикованих ситуаціях [11].

Для професійної діяльності військовослужбовців у сучасних умовах є характерним підвищення у ній ролі розумової праці та високого ступеня її інтелектуалізації. Така особливість відображає об'єктивну тенденцію розвитку військової справи. Тому це потребує високорозвиненої в загальнокультурному і технічному відношенні особи [23, с. 5].

Важливими цілями військовослужбовців повинні відповідати головному завданню ЗСУ, а саме – «відсічі можливій збройній агресії проти України, забезпеченню недоторканності повітряного та підводного простору в межах територіального моря України, запобіганню терористичним актам» [23, с. 6].

В.О. Федоренко звертає увагу, що військово-навчальна діяльність для військовослужбовців грає важливу роль та характеризується своєрідністю мети і результатів (а саме підвищення бойової готовності військ, уміле оволодіння бойовою технікою, бойова згуртованість частин тощо); плановістю і чіткою організацією на основі військових статутів, наказів; використанням різних принципів, форм та методів навчання і підготовки з урахуванням вимог бойової діяльності [23, с. 7].

Військовослужбовці займаються і внутрішньою службою, яка спрямована на підтримання внутрішнього порядку, охорону озброєння, військової техніки, боєприпасів, приміщень і майна частини [23].

Структура робочої групи офіцерів розглядається на двох рівнях – це формальний та неформальний. Формальний рівень пов'язаний з правовим статусом членів групи, службовими відносинами. Неформальний рівень будується на підставі відносин, зумовлених соціально-психологічними особливостями членів колективу.

1.4. Особливості прояву ціннісних орієнтацій та відповідальності в процесі професійної діяльності військовослужбовців ЗСУ

На переконання К. Муздибаєва, відповідальність тісно пов'язана з усвідомленням службовців та простих людей змісту свого життя. Від змісту та цінностей, які спонукають людину до діяльності, мотивації її дій залежать активність людини, усвідомлене ставлення до своєї діяльності. Чим більш вагомим для людини є зміст її буття, тим більш відповідальними стають і її вчинки. Відчуженість від соціальних норм і нерозуміння як знаходити сенс свого буття послаблюють соціальну відповідальність та активність військовослужбовця, свідчать про його незрілість [3, 132].

Ступінь участі військовослужбовців в суспільному житті, в рішенні загальних задач держави обмежена соціальним характером суспільно-політичного ладу і здійснюється лише настільки, наскільки в них зацікавлена влада. Вона обумовлена рівнем свідомості військовослужбовців, палітрою спонукальних мотивів діяльності, їх ціннісними орієнтаціями та відповідальністю за розвиток суспільства, що відіграє значну роль в їх діях.

Основними підставами професіоналізму у сфері військової справи є такі якості, як прийняття на себе відповідальності за особисте рішення; особиста організованість та дисциплінованість; розуміння своїх цінностей; особиста мужність військовослужбовця; направленість на самовдосконалення.

У сучасному розумінні військова честь включає такі основні компоненти як, усвідомлення військовослужбовцем змісту свого професійного обов'язку, необхідності та важливості його виконання, свідомого і відповідального ставлення до цього обов'язку [17, с. 130].

Поряд з державними органами особистість військовослужбовця теж здійснює відбір і класифікацію духовних цінностей, необхідних для задоволення своїх духовних потреб та інтересів. Зараз висовуються та удосконалюються

військовослужбовцями такі духовні цінності, як відповідальність, свобода совісті, честь та обов'язок [17, с. 131].

Професіоналізм військовослужбовця в його роботі проявляється в процесі опанування ним системою суспільних та військово-професійних цінностей, набуттям професійного досвіду, формуванням власної системи цінностей та розумінням рівня відповідальності перед країною [8, с. 2].

Соціальна відповідальність військовослужбовця є важливою військово-професійною та суспільною цінністю, яка поєднує систему цінностей військовослужбовців, постає їхнім втіленням у безпосередній процес життєдіяльності [9, с. 106].

Важливим являється те, що особливістю прояву відповідальності військовослужбовця до виконання громадянського і військового обов'язку зумовлене місцем та роллю військовослужбовців у житті суспільства, функціональним призначенням збройних сил і реалізується у виборі способів дії та поведінки [7, с. 107].

Ціннісні орієнтації та відповідальність проявляються в процесі виконання професійних обов'язків військовослужбовців. Бо, без розуміння ступеня відповідальності, яке покладають на військовослужбовця, він не зможе ефективно виконувати роботу. Якщо у нього немає сформованої бази цінностей, він не зможе довго віддавати себе такій серйозній та важкій роботі.

Ціннісні орієнтації військовослужбовців формуються у процесі засвоєння певного соціального досвіду і проявляються в їх цілях, переконаннях, інтересах, тобто в процесі соціалізації [14, с. 29].

Висновки до розділу 1

Важливе місце в духовно-смысловій сфері професійної діяльності військовослужбовця займають цінності військової діяльності. У вирішенні завдань розбудови сучасної української армії з кожним разом підвищується роль

та важливість дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців. Разом з тим, звертають увагу на важливість усвідомлення відповідальності в роботі військовослужбовців ЗСУ.

Із загрозами сучасного світу з'являються і підвищені вимоги до особистості військовослужбовця, а саме його соціально-особистих якостей, військово-професійних компетентностей. Також важливої актуальності в умовах сьогодення набуває і проблема відповідальності військовослужбовця.

Ряд досліджень в даній проблематиці показують, наскільки важливо для військовослужбовців в сучасному світі мати сформовану систему цінностей. Оскільки, як показують, результати теоретичного аналізу наукових джерел, без наявності системи цінностей у індивіда, йому важко розуміти серйозність роботи. І для чого військовослужбовець виконує ті чи інші робочі команди.

Для військовослужбовця, який починає свою службу, а також і тих, хто здійснює її, характерна здатність глибокого переосмислення особистих ціннісних орієнтацій. До цього може спонукати їх не тільки вік (коли більш активно починається соціальне дозрівання особистості), а й характер військової діяльності, тобто ті суспільні відносини, в які він включений протягом свого життя та професії. Процес формування ціннісних орієнтацій у військовослужбовця є безперервним та постійним процесом, що пов'язаний з процесами самоідентифікації та позиціонування військовослужбовця в суспільстві. Багато в чому залежить від суспільства (норм і цінностей, які воно наслідує) якою буде суспільна позиція.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА РІВНЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ

2.1. Методичне забезпечення дослідження

Для практичного дослідження означеної проблеми нами була проведена психодіагностика військовослужбовців, що працюють в 27-й реактивній артилерійській бригаді в Сумах. У дослідженні взяли участь 60 військовослужбовців контрактної служби ЗСУ. Оскільки для нас не було принципово важливою статтю досліджуваних, оскільки порівняння по статевому признаку не входило в задачі нашої роботи, ми діагностували лише чоловіків. Вік нашої вибірки варіюється в межах 19-39 років.

Для емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та рівнів відповідальності у військовослужбовців контрактної служби ЗСУ нами були використані такі нижченаведені методи дослідження.

Перша психодіагностична методика – це «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, була обрана нами як методика, яка дає можливість встановити та суб'єктивно структурувати систему ціннісних орієнтацій досліджуваним.

М. Рокіч розрізняє два класи цінностей. Це, насамперед, термінальні цінності, які характеризуються переконаннями в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування індивіда варта того, щоб до неї прагнути. Другий клас – це інструментальні цінності. В до належить переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Ця методика являє собою два списки цінностей, в яких є по 18 карток із позначенням окремих цінностей у кожному [15].

Дана методика підходить як для кількісного, так і для якісного аналізу результатів.

Отримані результати даної методики добре піддаються статистичному аналізу з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням за допомогою методів математико-статистичної обробки даних.

Для досягнення мети також була використана друга методика, а саме Методика діагностики відповідальності В.П. Прядеїна. Дана методика добре підходить для виявлення рівня відповідальності серед військовослужбовців.

Дана методика складається із 70 тверджень, що стосуються деяких сторін особистості і характеру досліджуваних. В методиці наявна шкала оцінок, по яким досліджувані і надають відповідь. Це 7 балів - «безумовно так»; 6 балів - «так»; 5 балів - «частіше так»; 4 бали - «коли як»; 3 бали - «частіше немає»; 2 бали - «ні»; 1 бал - «безумовно ні».

Термінальні цінності, згідно з концепцією М. Рокіча, поділяються на дві категорії: особистісні та соціальні. Наприклад, любов близьких - особистісна термінальна цінність, а рівність - соціальна термінальна цінність. Інструментальні цінності також діляться на дві категорії: моральні та інтелектуальні.

Високі значення змістовних характеристик розглянутих параметрів означають:

Ергічність - суб'єкт характеризується самостійним, без додаткового контролю, неодноразово підтвердженим на практиці, ретельним виконанням важких і відповідальних завдань.

Аергічність - нерішучість і необов'язковість суб'єкта, що характеризується перенесенням виконання відповідальних завдань на останній момент, низькою стресоустойчивістю суб'єкта.

Інтернальність - незалежність суб'єкта від зовнішніх обставин при виконанні відповідальних справ. Відсутність спроб пошуку «об'єктивних» причин, що пояснюють невдачі в тих чи інших починаннях.

Екстернальність - реалізація відповідальних справ ставиться в залежність від інших людей і зовнішніх обставин. Пояснення невдач в діяльності і життєдіяльності за допомогою збігу обставин, природними факторами, протидією інших людей і т.п.

Соціоцентричність - соціально значуща мотивація, виражена у виконанні відповідальних справ через бажання бути серед людей, колективу, суспільства. Мотивація, пов'язана з почуттям обов'язку, переважанням громадських інтересів над особистими.

Егоцентричність - переважання особистісно значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, отримати заохочення, винагорода, уникнути особистих ускладнень, можливого покарання.

Осмисленість - схоплювання стрижневий основи відповідальності, її суті, глибоке і цілісне уявлення про якість. Філософське осмислення відповідальності, розгляд її з позиції свободи, необхідності, боргу, совісті та інших категорій.

Обізнаність - недостатнє розуміння відповідальності, звернення уваги на одну, неспецифічну сторону якості. Можлива підміна поняття відповідальності - старанністю. Розгляд відповідальності з боку покарання суб'єкта [20].

Для аналізу отриманих даних були використанні такі методи математичної обробки даних, як методи описової статистики, використання кореляційного аналізу Тау Кендалла з подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Після проведеного дослідження ціннісних орієнтацій та відповідальності серед військовослужбовців ЗСУ, нами було отримано такі результати та аналіз, які наведені в даних таблицях.

Таблиця 2.1

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з егоцентризмом та соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Інструментальні цінності	Егоцентричність	Соціоцентричність	Q
4	життєрадісність	5	6	1
1	акуратність	5	4	0
8	освіченість	6	7	1
2	вихованість	6	6	0
16	чесність	8	8	1
12	сміливість на думці	8	10	4
18	чуйність	9	9	2
3	високі запити	9	10	2
9	відповідальність	9	9	2
5	старанність	10	8	1
7	непримиренність до недоліків	10	12	3
6	незалежність	10	7	0
15	широта поглядів	11	12	2
13	тверда воля	12	12	2
11	самоконтроль	13	11	1
14	терпимість	13	14	2
10	раціоналізм	13	10	0
17	ефективність в справах	14	13	0
				Q=24

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій виборки, зображені в Таблиці 2.1, які пов'язані з егоцентризмом та соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла [31, с. 162-167] між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у

військовослужбовців з високим егоцентризмом, а з іншого боку – високим соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності дорівнює +0,69.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем егоцентричності та соціоцентричності між собою. На перших п'яти позиціях інструментальних цінностей у людей з високим рівнем егоцентричності стоїть: життєрадісність, акуратність, освідченість, вихованість, чесність. У людей з високим рівнем соціоцентричності на перших п'яти позиціях інструментальних цінностей стоїть : акуратність, життєрадісність, вихованість, освідченість, чесність. Тобто, ми бачимо, що люди з високою егоцентричністю та соціоцентричністю обирають однакові інструментальні цінності. На останніх п'яти рангах у людей з високою егоцентричністю стоять: ефективність у справах, раціоналізм, терпимість, самоконтроль, тверда воля. У людей з високим рівнем соціоцентричності на останніх місцях знаходяться такі цінності : непримиримість до недоліків, широта поглядів, тверда воля, самоконтроль, терпимість та ефективність у справах.

Таблиця 2.2

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з егоцентризмом та соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Термінальні цінності	Егоцентричність	Соціоцентричність	Q
-------	----------------------	-----------------	-------------------	---

6	Кохання	3	5	1
3	Здоров'я	3	2	0
4	Цікава робота	3	6	0
7	Матріально забезпечене життя	5	7	1
8	Наявність вірних друзів	7	6	0
12	Ровиток	8	9	0
10	Пізнання	9	10	2
2	Життєва мудрість	9	9	1
15	Щасливе життя	9	10	1
1	Активне життя	10	8	0
5	Краса природи	11	10	0
14	Воля	11	14	1
11	Продуктивне життя	12	12	1
17	Творчість	12	10	0
9	Суспільне визнання	13	13	1
13	Розваги	15	12	0
16	Щастя інших	15	15	1
18	Впевненість у собі	15	12	0
				Q=1 0

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, зображені в Таблиці 2.2, які пов'язані з егоцентризмом та соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високим егоцентризмом, а з іншого боку – високим соціоцентризмом в структурі мотиваційного компоненту відповідальності дорівнює +0,88.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем егоцентричності та соціоцентричності між собою. На перших п'яти позиціях термінальних цінностей у людей з високим рівнем егоцентричності стоїть: любов, здоров'я, цікава робота, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів. У людей з високим рівнем соціоцентричності на перших п'яти позиціях інструментальних цінностей стоїть : здоров'я, кохання, цікава робота, матеріальне забезпечення життя та наявність гарних та вірних друзів. На останніх рангах у військовослужбовців з високим рівнем егоцентричності знаходяться такі інструментальні цінності орієнтації : розваги, добробут інших, впевненість у собі, суспільне визнання, творчість, продуктивне життя. У військовослужбовців з високим рівнем соціоцентричності на останніх рангах знаходяться такі орієнтації: добробут інших, впевненість у собі, розваги, воля, суспільне визнання.

Тобто, ми бачимо, що люди з високою егоцентричністю та соціоцентричністю обирають приблизно однакові термінальні та інструментальні цінності.

Виходячи з цього, ми можемо припустити, що між людьми з високим рівнем соціоцентричності та егоцентричності немає суттєвих відмінностей, що свідчить про відсутність відмінностей у них в структурі мотиваційного компоненту серед військовослужбовців.

Таблиця 2.3

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з обізнаністю та осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Інструментальні цінності	Обізнаність	Осмисленість	Q
1	акуратність	3	5	0
4	життєрадісність	4	6	0
2	вихованість	5	5	1
5	старанність	6	8	0
3	високі запити	7	8	0
8	освіченість	7	6	1
16	чесність	9	8	0
6	незалежність	10	8	4
14	терпимість	10	14	0
12	сміливість на думці	10	10	0
7	непримиренність до недоліків	10	12	1
18	чуйність	10	9	0
9	відповідальність	11	11	1
11	самоконтроль	12	12	1
15	широта поглядів	13	13	2
13	тверда воля	14	12	1
10	раціоналізм	14	11	0
17	ефективність в справах	14	12	0
				Q=12

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, зображений в Таблиці 2.3, які пов'язані з обізнаністю та осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою обізнаністю, а з іншого боку – високою осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності дорівнює +0,74.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів. Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем обізнаності та осмисленості між собою. На перших позиціях інструментальних цінностей у людей з високим рівнем обізнаності стоїть: акуратність, життєрадісність, вихованість, старанність, високі запити та освіченість. У людей з високим рівнем осмисленості на перших позиціях інструментальних цінностей стоїть: акуратність, життєрадісність, вихованість, старанність, високі запити та освіченість, чесність та незалежність. У людей з високим рівнем обізнаності на останніх рангах знаходяться такі інструментальні цінності, як: ефективність у справах, раціоналізм, тверда воля, широта поглядів, самоконтроль. У людей з високим рівнем осмисленості стоять наступні інструментальні цінності: терпимість, широта поглядів, ефективність у справах, тверда воля, нетерпимість до недоліків.

Тобто, ми бачимо, що люди високим рівнем обізнаності та осмисленості обирають схожі інструментальні цінності.

Таблиця 2.4

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з обізнаністю та осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Термінальні цінності	Обізнаність	Осмисленість	Q
3	Здоров'я	2	3	0
4	Цікава робота	3	6	0
6	Кохання	4	7	1
7	Матеріальне забезпечення життя	4	6	0
8	Наявність вірних друзів	7	8	0
2	Життєва мудрість	8	9	1
12	Розвиток	8	8	0
11	Продуктивне життя	10	11	4

5	Краса природи	11	8	0
1	Активне життя	11	9	0
14	Воля	11	10	1
10	Пізнання	11	9	0
15	Щасливе сімейне життя	11	12	1
9	Суспільне визнання	12	12	1
17	Творчість	12	14	2
18	Впевненість у собі	14	12	1
13	Розваги	15	9	0
16	Щастя інших	16	14	0
				Q=12

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, зображений на Таблиці 2.4, які пов'язані з обізнаністю та осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою обізнаністю, а з іншого боку – високою осмисленістю в структурі когнітивного компоненту відповідальності дорівнює +0,84.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем обізнаності та осмисленості між собою. На перших позиціях термінальних цінностей у людей з високим рівнем обізнаності стоїть: здоров'я, цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів. У людей з високим рівнем осмисленості на перших позиціях термінальних цінностей стоїть: здоров'я, цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та

вірних друзів. У людей з високим рівнем обізнаності стоїть на останніх рангах: щастя інших, розваги, впевненість у собі, творчість, суспільне визнання. У людей з високим рівнем обізнаності на останніх рангах стоять наступні термінальні цінності: щастя інших, творчість, впевненість у собі, суспільне визнання, щасливе сімейне життя.

Тобто, ми бачимо, що люди з високим рівнем обізнаності та осмисленості обирають однакові термінальні цінності. Виходячи з цього, ми можемо бачити, що люди з високим рівнем обізнаності та осмисленості обирали приблизно однакові ранги для однакових цінностей, що свідчить про відсутність значних відмінностей у них в структурі когнітивного компоненту серед військовослужбовців.

Таблиця 2.5

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з інтернальністю та екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Інструментальні цінності	Екстернальність	Інтернальність	Q
4	Життєрадісність	4	5	1
1	Охайність	4	3	0
2	Вихованість	4	5	0
8	Освіта	6	7	0
3	Високі запити	7	8	0
5	Старанність	9	9	2
6	Незалежність	10	9	2
7	Нетерпимість до недоліків	10	10	2
16	Відвертість	10	8	0
18	Чуйність	10	10	1
9	Відповідальність	10	12	1

12	Сміливість у поглядах	11	8	0
17	Ефективність у справах	12	15	4
10	Раціоналізм	13	10	0
13	Тверда воля	13	10	0
11	Самоконтроль	13	15	2
14	Терпимість	13	12	0
15	Широта поглядів	13	13	0
				Q=15

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, зображений на Таблиці 2.5, які пов'язані з інтернальністю та екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою інтернальністю, а з іншого боку – високою екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності дорівнює +0,80.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем екстернальності та інтернальності між собою. На перших позиціях інструментальних цінностей у людей з високим рівнем екстернальності стоїть: акуратність, життєрадісність, вихованість, високі запити та освідченість. У людей високим рівнем інтернальності на перших позиціях інструментальних цінностей стоїть: акуратність, життєрадісність, вихованість, високі запити та освідченість. У людей з високим рівнем екстернальності на останніх рангах знаходяться такі цінності, як: широта

поглядів, терпимість, самоконтроль, тверда воля, раціоналізм. У людей з високим рівнем інтернальності на останніх рангах знаходяться наступні інструментальні цінності: самоконтроль, ефективність у справах, широта поглядів, терпимість, відповідальність.

Тобто, ми бачимо, що люди високим рівнем екстернальності та інтернальності обирають схожі інструментальні цінності.

Таблиця 2.6

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з інтернальністю та екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О	Термінальні цінності	Екстернальність	Інтернальність	Q
4	Цікава робота	2	5	0
3	Здоров'я	3	4	0
7	Матеріально забезпечене життя	4	6	0
6	Кохання	5	6	1
8	Наявність вірних друзів	6	6	1
11	Продуктивне життя	7	9	0
12	Розвиток	8	9	1
1	Активне життя	8	8	1
2	Життєва мудрість	9	9	0
9	Суспільне визнання	11	10	0
10	Пізнання	11	12	0
15	Щасливе сімейне життя	12	12	1
5	Краса природи	12	10	1
13	Розваги	13	13	0
14	Воля	14	12	0
17	Творчість	14	10	0
16	Щастя інших	16	14	0
18	Впевненість у собі	16	14	1
				Q=7

Розглянемо кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, зображений на Таблиці 2.6, які пов'язані з інтернальністю та екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою інтернальністю, а з іншого боку – високою екстернальністю в структурі регуляторного компоненту відповідальності дорівнює +0,91.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем екстернальності та інтернальності між собою. На перших позиціях термінальних цінностей у людей з високим рівнем екстернальності стоїть: здоров'я, цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів. У людей високим рівнем інтернальності на перших позиціях термінальних цінностей стоїть: здоров'я, цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів. На останніх рангах у людей з високим рівнем екстернальності знаходиться: впевненість у собі, щастя інших, творчість, воля, розваги. У людей з високим рівнем інтернальності знаходяться на останніх рангах знаходяться: впевненість у собі, щастя інших, розваги, пізнання, щасливе сімейне життя, свобода.

Тобто, ми бачимо, що люди високим рівнем екстернальності та інтернальності обирають однакові термінальні цінності.

Виходячи з цього, ми можемо припустити, що люди з високим рівнем екстернальності та інтернальності обирали приблизно однакові ранги для термінальних та інструментальних цінностей, що свідчить про відсутність

значних відмінностей у них в структурі регуляторного компоненту серед військовослужбовців.

Таблиця 2.7

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з ергічністю та аергічністю в структурі динамічного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О.	Інструментальні цінності	Ергічність	Аергічність	Q
2	Вихованість	3	7	2
8	Освідченість	4	7	2
4	Життєрадісність	5	6	0
1	Охайність	6	6	0
12	Сміливість у висловиннях	8	9	3
6	Незалежність	9	8	0
3	Високі запити	9	9	2
5	Старанність	9	8	0
16	Чесність	10	8	0
18	Чуйність	10	10	1
7	Непримиримість до недоліків	11	12	3
9	Відповідальність	11	9	0
10	Раціоналізм	11	11	0
13	Тверда воля	11	11	0
11	Самоконтроль	12	12	0
14	Терпимість	13	13	1
15	Широта поглядів	13	12	0
17	Ефективність у справах	14	15	0
				Q=14

Розглянемо на Таблиці 2.7 кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів інструментальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з

ергічністю та аергічністю в структурі динамічного компоненту відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів інструментальних цінносних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою ергічністю, а з іншого боку – високою аергічністю в структурі динамічного компоненту відповідальності дорівнює +0,82.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів.

Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем ергічністю та аергічністю між собою. На перших позиціях інструментальних цінностей у людей з високим рівнем ергічності стоїть: вихованість, освідченість, життєрадісність, акуратність, сміливість у думках. У людей високим рівнем аергічності на перших позиціях інструментальних цінностей стоїть: вихованість, освідченість, життєрадісність, акуратність. У людей з високим рівнем ергічності на останніх позиціях стоять такі інструментальні цінності як: ефективність у справах, широта поглядів, терпимість, самоконтроль. У людей з високим рівнем аергічності на останніх рангах знаходяться такі цінності: ефективність у справах, широта поглядів, терпимість, самоконтроль, тверда воля.

Тобто, ми бачимо, що люди високим рівнем екстернальності та інтернальності обирають схожі інструментальні цінності.

Таблиця 2.8

Кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з ергічністю та аергічністю в структурі динамічного компоненту відповідальності військовослужбовців

№ Ц.О.	Термінальні цінності	Ергічність	Аергічність	Q
3	Здоров'є	2	4	0
4	Цікава робота	5	2	0
1	Активне життя	6	3	1
7	Матеріально запеспечене життя	6	6	0
8	Наявність вірних друзів	6	4	0
6	Кохання	6	10	0
12	Розвиток	8	8	1
10	Пізнання	9	9	1
11	Продуктивне життя	10	10	1
15	Щасливе сімейне життя	10	11	0
5	Краса природи	11	11	0
14	Воля	11	12	0
9	Суспільне визнання	12	10	2
2	Життєва мудрість	12	13	0
17	Творчість	13	13	1
13	Розваги	13	14	0
16	Щастя інших	15	13	0
18	Упевненість у собі	15	16	2
				Q=9

Розглянемо на Таблиці 2.8 кореляційний зв'язок між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, які пов'язані з ергічністю та аергічністю в структурі динамічного компонента відповідальності військовослужбовців.

Ранговий коефіцієнт кореляції тау Кендалла між середніми значеннями рангів термінальних ціннісних орієнтацій, з одного боку – у військовослужбовців з високою ергічністю, а з іншого боку – високою аергічністю в структурі динамічного компонента відповідальності дорівнює +0,88.

Це вказує на високий позитивний кореляційний зв'язок між даними рядами середніх значень рангів. Високий позитивний кореляційний зв'язок вказує на значну схожість ранжування людей з високим рівнем ергічність та аергічність між собою. На перших позиціях термінальних цінностей у людей з високим рівнем ергічність стоїть: здоров'я , цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів . У людей високим рівнем аергічності на перших позиціях термінальних цінностей стоїть : здоров'я , цікава робота, кохання, матеріальне забезпечення життя, наявність гарних та вірних друзів. У людей з високим рівнем ергічності на останніх позиціях стоять: впевненість у собі, щастя інших, розваги, творчість. У людей з високим рівнем аергічності на останніх позиціях стоять такі позиції, як впевненість в собі, щастя інших, розваги творчість та життєва мудрість.

Тобто, ми бачимо, що люди високим рівнем ергічність та аергічність обирають однакові термінальні цінності. Виходячи з цього, ми можемо припустити, що люди з високим рівнем ергічність та аергічність обирали приблизно однакові ранги для термінальних та екстернальних цінностей, що свідчить про відсутність значних відмінностей у них в структурі регуляторного компоненту серед військовослужбовців.

Таблиця 2.9

Розподіл за рівнями провідних компонентів відповідальності у відсотках

Компоненти відповідальності		Рівні відповідальності					
		Високий		Середній		Низький	
		n1	%	n2	%	n3	%
Динамічний	Ергічність	15	25%	35	58%	10	17%
	Аергічність	13	22%	30	50%	17	28%
Регуляторний	Екстернальність	6	11%	40	66%	14	23%
	Інтернальність	13	21%	39	65%	8	14%
Мотиваційний	Соціоцентричність	15	25%	33	55%	12	20%

	Егоцентричність	11	18%	37	61%	12	21%
Когнітивний	Осмисленість	15	25%	35	58%	10	17%
	Обізнаність	10	16%	40	66%	10	16%

Аналізуючи дані в Таблиці 2.9, ми можемо спостерігати те, що більшість військовослужбовців мають середній рівень відповідальності, а саме від 50% до 66%. Щодо високого та низького рівнів відповідальності, результати приблизно однакові за кількістю.

Таблиця 2.10

Зведена таблиця показників середніх рангів інструментальних ціннісних орієнтацій в залежності від структури компонентів відповідальності

№	Інструментальні ці	Показники середніх рангів Інструментальних ціннісних орієнтацій								Узагаль
		ергічність	аергічніс	інтернал	екстерн	соціоцент	егоцент	осмислє	обзнаність	
17	Ефективність у спра	14	15	12	12	13	14	12	14	13
15	Широта поглядів	13	12	13	13	12	11	13	13	13
14	Терпимість	13	13	13	13	14	13	14	10	13
11	Самоконтроль	12	12	13	15	11	13	12	12	13
13	Тверда воля	11	11	13	10	12	12	12	14	12
10	Раціоналізм	11	11	13	10	10	9	11	14	11
9	Відповідальність	11	9	10	12	9	9	11	11	10
7	Нетерпимість до н	11	12	10	10	12	10	12	10	11
18	Чуйність	10	10	10	10	9	9	9	10	10
16	Чесність	10	8	10	8	8	8	8	9	9
5	Старанність	9	8	9	9	8	10	8	6	8
3	Високі запити	9	9	7	8	10	9	8	7	8
6	Незалежність	9	8	10	9	7	10	8	7	9
12	Сміливість у думка	8	9	11	8	10	8	10	10	9
1	Акуратність	6	6	4	3	4	5	5	3	5
4	Життєрадісність	5	6	4	5	6	5	6	4	5
8	Освідченість	4	7	6	7	7	6	6	7	6
2	Вихованість	3	7	4	5	6	6	5	5	5

Виходячи із вищезазначеного, вказаного в Таблиці 2.10, можна зробити висновок, що серед усіх інструментальних ціннісних орієнтацій військовослужбовців усіх компонентів обрали вихованість, життєрадісність та акуратність як основні три компоненти, за ними одразу займає лідируючі позиції освіченість. Серед інструментальних цінностей, які військовослужбовці з усіх компонентів обрали на останні місця виявилися такі ціннісні орієнтації: ефективність у справах, широта поглядів, терпимість та самоконтроль.

Таблиця 2.11

Зведена таблиця показників середніх рангів термінальних ціннісних орієнтацій в залежності від структури компонентів відповідальності

№	Термінальні цінності	Показники середніх рангів Термінальних ціннісних орієнтацій								Узагал
		ергічні	аергічні	інтерна	екстерн	соціо	егоцент	осмисл	обізнаність	
16	Щастя інших	15	16	14	16	15	15	16	14	15
18	Впевненість у собі	15	13	14	16	12	15	14	12	14
17	Творчість	13	14	12	14	12	12	12	12	13
13	Розваги	13	13	13	13	12	15	15	9	13
9	Суспільне визнання	12	13	12	11	13	13	12	14	13
2	Життєва мудрість	12	10	9	9	9	9	8	8	9
5	Краса природи та мист	11	12	12	12	14	11	11	12	12
14	Воля	11	11	10	14	10	11	11	10	11
11	Продуктивне життя	10	11	9	7	10	12	10	11	10
15	Щасливе сімейне житт	10	10	10	12	10	9	11	8	10
10	Пізнання	9	9	10	11	10	9	11	9	10
12	Розвиток	8	8	8	8	9	8	8	9	8
1	Активна соціальна дія	6	10	9	8	8	10	11	9	9
7	Матеріально забезпеч	6	4	6	4	7	5	4	7	5
8	Наявність вірних друзі	6	6	6	6	6	7	7	8	7
6	Кохання	6	3	6	5	6	3	4	6	5
4	Цікава робота	5	2	5	2	5	3	3	6	4
3	Здоров'я	2	4	4	3	2	3	2	3	3

Виходячи із вищезазначеної Таблиці 2.11, можна зробити висновок, що серед усіх термінальних ціннісних орієнтацій військовослужбовці з усіх компонентів обрали здоров'я, цікаву роботу, кохання та матеріальне забезпечення як основні чотири компоненти, за ними одразу займає лідируючі позиції наявність вірних друзів, розвиток, активна соціальна діяльність та мудрість. Серед інструментальних цінностей, які військовослужбовці усіх компонентів обрали на остання місця виявилися такі ціннісні орієнтації: щастя інших, впевненість у собі, творчість, розваги та суспільне визнання.

Висновки до розділу 2

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що у своїй професійній роботі військовослужбовці показують себе з позитивного боку. Так, для них важливо справити хороше враження на оточуючих. А це проявляється в вихованості. Тобто наскільки вони тактовні. У роботі вони також керуються

життєрадісністю. Робота приносить їм задоволення. Відповідно, вони відчують себе об'єктивно психологічно краще. Також вони є акуратними людьми. Для них важливі чистота, загострення уваги на деталі, серйозне ставлення до своїх обов'язків. Важливий фактором для них є освіченість. Вони не будуть займатися тим, що не знають. Військовослужбовці обов'язково підвищать свою кваліфікацію. Можна припустити, що серед військовослужбовців більше переважають освічені співробітники.

З іншого боку, випробовувані не сильно зацікавлені в тому, щоб їх робота виконувалася якісно. Вони можуть бути не терпимі в роботі і погано себе стримувати, піддаватися емоціям.

Якщо розглядати термінальні цінності, слід акцентувати увагу на тому, що випробовувані переймаються про своє здоров'я, хоч і виконують небезпечні завдання. Вони хочуть щоб їх робота була їм цікава. Тому можна припустити, що у військовій сфері працюють ті люди, яким цікавий даний вид роботи. І вони відчують задоволення. Крім роботи, їх цікавить і особисте життя. Щоб поруч з ними була кохана людина, який міг підтримати. Можна припустити, що будучи самотніми, таким співробітникам морально важче працювати в Збройних Силах України. Від своєї роботи випробовувані очікують високої зарплати, щоб задовольнити свою потребу в матеріальному забезпеченні.

При цьому, військовослужбовці не особливо піклуються про щастя інших людей. Для них впевненість в собі не вважається важливим компонентом в роботі. Можемо припустити, що у випробовуваних може бути низький рівень впевненості.

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ І РОЗВИТОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ

3.1. Теоретичне обґрунтування корекції і розвитку ціннісних орієнтацій та відповідальності військовослужбовців ЗСУ

Питання ціннісних орієнтацій та відповідальності в роботі військовослужбовців, безумовно, були досліджені різними психологічними школами та носить актуальний та важливий характер. Одночасно з тим, деякі з вчених надавали більше значення одному поняттю, деякі більше значення іншому поняттю.

Військовослужбовці ЗСУ несуть відповідальність перед країною та людьми, яких вони охороняють. Вони мають це добре розуміти. Тому, виходячи із вивченої нами інформації, що міститься в попередніх розділах варто наголосити на тому, що для військовослужбовців важливо розвивати відповідальність та розуміти які цінності ними керують під час виконання роботи.

Занадто низький рівень чи відсутність відповідальності можуть сильно заважати військовослужбовцям ЗСУ під час виконання професійних обов'язків. Тому важливим є корегування та розвиток відповідальності для усунення в подальшому проблем та складностей в професійній діяльності.

Враховуючи особливості короткотривалої психологічної корекції, спрямованість психологічного втручання безпосередньо пов'язана з непродуктивними думками та діями, від яких може знижуватись рівень відповідальності у досліджуваних. Саме тому наша тренінгова програма розроблена з опорою на когнітивно-поведінковий напрямок в психології.

Наша програма допоможе усвідомити кожному учаснику свої цінності та підвищити свій рівень відповідальності, оскільки це є важливою складовою психічного здоров'я та запорукою якісно виконувати свої обов'язки перед країною.

Одночасно з тим, когнітивно-поведінковий напрямок дозволяє працювати і в груповій формі, а глибина тем, які будуть підійматися залежить від учасників групи, наскільки якісними будуть для них тренінгові зустрічі.

Оскільки наша програма буде коригуючою та розвиваючою, ми вирішили впроваджувати саме в груповій роботі. Оскільки робота в групі передбачає розгляд важливих питань в колі учасників, а також у них буде можливість вчитися комунікувати між собою. І це чудове поле для виявлення різних інсайтів. Робота військовослужбовців передбачає групові форми, тому для них дуже ефективно і в тренінгу працювати разом, не індивідуально.

Когнітивний підхід в корекції та розвитку характеризується акцентом на логічному, інтелектуальному підході до процесу труднощів клієнтів. В даному підході використовується цілий ряд різноманітних технік. При цьому виходять з уявлень про те, що різні проблеми і різні клієнти вимагають різних методів або технік роботи. Вибір технік зазвичай здійснюється на підставі практичних міркувань або власного досвіду психолога [12].

Когнітивно-поведінковий підхід в даний час являє собою групу сучасних методів, які вважаються емпірично обґрунтованою. Емпіричними вони називаються тому, що психологічні теорії, на яких вони базуються, ґрунтуються суто на наукових дослідженнях, результати яких в подальшому впроваджуються в терапевтичну практику і мають науково доведену ефективність.

Когнітивний підхід відштовхується від ідеї про те, що наші думки, вірування, уявлення викликають певні емоції. У свою чергу емоції визначають нашу поведінку. Виходячи з цих уявлень в когнітивному напрямку розроблені численні методи і прийоми, що дозволяють поступово змінити дисфункціональне мислення [19].

В ході тренінгової роботи психолог різними способами спонукає учасників здійснити когнітивні зміни, тобто перебудову своїх мислень і системи поглядів

стосовно відповідальності. І за допомогою цього домогтися стійких емоційних і поведінкових покращень.

Згідно когнітивної моделі, емоції і поведінка людей залежать від сприйняття ними різних життєвих обставин. Тобто не події самі по собі визначають самопочуття клієнта, а спосіб, яким він їх тлумачать [5].

3.2. Зміст корекційно-розвивальної програми

Мета програми: допомогти військовослужбовцям підвищити рівень їх відповідальності.

Завдання програми:

- ознайомити учасників з ціннісними орієнтаціями;
- визначити рівень відповідальності учасників тренінгу;
- створити умови для ефективної роботи групи;
- обґрунтувати важливість відповідальності в роботі військовослужбовця;
- пропрацювати з відповідальністю.
- надати практичні рекомендації щодо використання отриманих знань у сфері роботи.

Критерії залучення до участі у програмі /добору в групу:

Військовослужбовці контрактної служби ЗСУ.

Етапи програми складаються з: 1) діагностичний; 2) корекційний; 3) розвиваючий; 4) закріплення.

Організація занять: п'ять занять, загальною тривалістю по 1,5 години.

Можливість зустрічей орієнтовано 1 раз на тиждень з врахуванням зайнятості військовослужбовців. Кількість учасників може варіюватися в межах 5-10 людей.

Структура корекційно-розвивальної програми:

Перше заняття

Присвячене знайомству, встановленню рапорту між учасниками, побудови спільного плану роботи для подальших зустрічей, розбір понять ціннісних орієнтацій.

Друге заняття

Присвячене розбору понять ціннісних орієнтацій та пропрацюванню власних ціннісних орієнтацій.

Третє заняття

Присвячене розбору понять відповідальності, діагностиці рівня відповідальності кожного учасника.

Четверте заняття

Присвячене пропрацюванню відповідальності кожного учасника.

П'яте заняття

Присвячене продовженню розвитку відповідальності кожного учасника.

Шосте заняття

Присвячене обговоренню та роботі з відповідальністю та ціннісними орієнтаціями.

Сьоме заняття

Присвячене підведенню підсумків та наданню рекомендацій щодо використання отриманих знань у сфері роботи.

Зміст корекційно-розвивальної програми

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене знайомству, встановленню рапорту між учасниками, побудови спільного плану роботи для подальших зустрічей, розбір понять ціннісних орієнтацій.

Загальна тривалість 90 хвилин.

План:

1. Інформування групи про мету тренінгу та інші особливості.

2. Правила роботи (домовленості).
3. Збір очікувань групи.
4. Вправи на знайомство.

Вправа «Особистий момент» [4]

Мета: сприяти знайомству за допомогою використання звичайних особистих речей учасників. Час - 5 хвилин.

Процедура проведення: учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному знайти в себе будь-яку річ (на тілі, у кишені, гаманці, сумці тощо), яку учасник вважає унікальною для інших, але звичною для себе, та розповісти групі історію цієї речі. Один член групи (або сам тренер) починає вправу, далі по черзі її продовжують усі учасники.

Вправа "Знаки Зодіаку" [4]

Мета: сприяти знайомству за допомогою рухів. Час - 5 хвилин.

Процедура проведення: учасники розміщуються стоячи по колу. Тренер пропонує учасникам вишикуватися в лінію відповідно до місяця народження кожного (наприклад, щоб ліворуч стояли народжені в січні, далі – в лютому і т.д.), але повідомляти іншим свій місяць/день народження дозволяється лише мовчки, використовуючи рухи, міміку. Коли учасники вишикувалися, тренер просить їх назвати вголос день свого народження. Тренер сприяє тому, щоб можливі помилки й непорозуміння слугували створенню веселої атмосфери, сприймалися з гумором, без образ.

5. Обговорення в колі, чому кожен учасник вирішив працювати в ЗСУ, тобто що спонукало обрати цю професію.
6. Обговорення відповідальності та цінностей, тобто що саме про це знають учасники. Вони об'єднуються у дві команди, кожній даємо ватман та маркер. Перше команда пише свої думки з приводу того, що таке «Цінності», а друга «Відповідальність». Далі команди міняються та

доповнюють написане одне одними. Після закінчення роботи спільне обговорення понять.

7. Рефлексія та прощання.

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене розбору понять ціннісних орієнтацій та пропрацюванню власних ціннісних орієнтацій.

Загальна тривалість 90 хвилин.

1. Привітання учасників.
2. Обговорення у колі своїх думок за минулий тиждень та очікувань на дану зустріч.
3. Обговорення в колі учасників, що для них означають ціннісні орієнтації та як вони проявляються в роботі військовослужбовця. Можна використовувати фліп-чарт для записування головних думок.
4. Інформаційна довідка про цінності, види і їх роль в роботі кожного учасника із спільним обговоренням.
5. Вправи на цінності.

Вправа «Навіщо мені знати мої цінності».

Процедура проведення: кожен учасник має протягом 5 хвилин написати якомога більше причин навіщо йому знати власні цінності. Дана вправа підготує учасників до більш усвідомленої та відповідальної роботи. Обговорення в колі по черзі.

«Експрес-вправа про цінності»

Процедура проведення.

Учасникам необхідно прописати якомога більше своїх цінностей протягом 5 хвилин. Спробуйте їх рангувати. Після цього пояснити, що ви маєте на увазі в кожній своїй цінності (тобто дати маленьку характеристику). Відвести на це 5 хвилин. Далі напишіть ті цінності, заради яких ви готові йти на конфлікт та

відстоювати їх. Після цього перегляньте усі свої відповіді та знову скласти певний топ власних цінностей. Відповісти на питання: «Чи відрізняється він від першого? Як ви думаєте чому?».

Рефлексія по колу та завершення зустрічі.

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ

Присвячене розбору понять відповідальності, діагностиці рівня відповідальності кожного учасника.

Загальна тривалість 90 хвилин.

1. Привітання учасників.
2. Обговорення у колі своїх думок за минулий тиждень та очікувань на дану зустріч.
3. Обговорення в колі учасників, що таке відповідальність і як вона проявляється в роботі військовослужбовця. Можна використовувати фліп-чарт для записування головних думок.
4. Інформаційна довідка про власну відповідальність, види і їх роль в роботі кожного учасника із спільним обговоренням.
5. Діагностика відповідальності кожного учасника за допомогою методики «Відповідальність» (В. П. Прядеин).
6. Рефлексія по колу та завершення зустрічі.

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене пропрацюванню відповідальності кожного учасника.

Загальна тривалість 90 хвилин.

План:

1. Привітання учасників, обговорення своїх думок за минулий тиждень та очікувань від зустрічі у колі.
2. Обговорення результатів дослідження методики на відповідальність.

3. Вправи на розвиток відповідальності.

Вправа «Спробую - зроблю» [7]

Мета: мобілізація відповідальності.

Процедура виконання. Група розбивається на пари. Працюючи в парі, кожен учасник по черзі становить три пропозиції, в яких є слово «спробую». Після того як перший учасник назвав свої пропозиції, його співрозмовник говорить теж три пропозиції зі словами «спробую». Потім учасники по черзі виголошують ті ж самі пропозиції, в яких слова «спробую» замінюються на слова «зроблю».

Обговорення. Учасники обмінюються враженнями про свої переживання, що виникли в ході виконання завдання.

Вправа «Прийняття відповідальності» [7]

Мета: дослідження процесу прийняття відповідальності.

Процедура виконання. Група розбивається на пари. Учасники по черзі говорять про те, що вони усвідомлюють, відчувають, хочуть і т. п. Всі висловлювання по черзі. Кожна фраза повинна закінчуватися словами «я беру відповідальність на себе».

Приклади таких фраз можуть бути такими: «Я усвідомлюю, що я зараз роблю ... (щось) під час роботи і я беру на себе відповідальність за це», «Я зараз відчуваю ... (щось) в роботі і я беру на себе відповідальність за це», «Я зараз хочу (попросити допомоги) і я беру відповідальність на себе за це».

Обговорення. Важливо проговорити з учасниками, що вони відчувають, вимовляючи ці фрази. Відстежити свої реакції на те, що говорить співрозмовник. Обговорити те, що нести відповідальність часто заважають страх покарання, приниження, побоювання, що тебе не зрозуміють і не пробачать.

Вправа «Оптимум відповідальності» [7]

Мета: позбавлення від надмірної відповідальності.

Процедура проведення. Учасники повинні перерахувати все те, за що вони відчувають себе відповідальним в роботі, починаючи кожен раз зі слів «Я відчуваю відповідальність за ...» Потім повторити все те ж саме, починаючи зі слів: «Я готовий прийняти на себе відповідальність за ...»

Обговорення. Учасники діляться враженнями і порівнюють ті почуття, які у них виникали в першій половині вправи і в другій. Обговорюється, чому ми відчуваємо відповідальність саме за те, за що не готові її взяти по різних причинах.

Рефлексія по колу та завершення зустрічі.

П'ЯТЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене продовженню розвитку відповідальності кожного учасника.

Загальна тривалість 90 хвилин.

1. Привітання учасників.
2. Обговорення у колі своїх думок про минулий тиждень та очікувань на дану зустріч.
3. Обговорення в колі про інсайти та важливі думки, з якими учасники б хотіли поділитися з усіма.
4. Мозковий штурм «Як відповідальність впливає на виконання своїх професійних обов'язків». Учасники діляться на 3 міні-групи та обговорюють дане питання.
5. Мозковий штурм «Відповідальність-безвідповідальність в роботі військовослужбовця». Мета: показати відмінності відповідальної і безвідповідальної поведінки. Група ділиться на дві команди, одна з яких на аркуші ватману пише вчинки, які вони вважають відповідальними. Друга команда пише вчинки, які вони вважають безвідповідальними. Під час обговорення результатів представники команд пояснюють написане і розповідають, що їм допомагало, а що заважало в житті та роботі.

6. Вправи на відповідальність.

Вправа «Відповідальність (незакінчені пропозиції)».

Мета вправи: формування відповідальності за свої вчинки.

Процедура проведення: кожен учасник відповідає для себе на кожне питання на аркуші:

«бути відповідальним - для мене це означає ...», «деякі люди більш відповідальні, ніж інші...», «свою відповідальність по відношенню до інших людей я проявляю через ...», «чим сильніше моя відповідальність, тим більше я...», «я несу відповідальність за ...». Проводиться обговорення в парах і по колу. При проведенні обговорення можна дати учасникам відчутти плюси і недоліки двох позицій: «відповідальності за інших» і «відповідального ставлення до інших» [21].

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене обговоренню та роботі з відповідальністю та ціннісними орієнтаціями.

Загальна тривалість 90 хвилин.

1. Привітання учасників, обговорення своїх думок за минулий тиждень та очікувань від зустрічі.
2. Мозковий штурм на тему «Важливість відповідальності та ціннісних орієнтацій в роботі військовослужбовця». Учасники діляться на 2 групи та обговорюють дану тему.
3. Вправи на розвиток відповідальності.

Вправа «Відповідальність за своє ставлення до людей» [26]

Мета: розвиток умінь відповідати за своє ставлення до інших людей.

Процедура проведення. Спочатку на папері, а потім обговорення в парах. Учасники повинні написати початок речення, яке завершує кожен на свій розсуд. Це - «Мені не подобаються люди, які ...», «Я не люблю людей, які ...», "Всі мої

колеги...", «Я думаю, що всі люди, з якими я працюю ...», «Мені здається, що всі люди ...».

Обговорення. Чи був у вашому житті такий епізод, коли ви проявляли ці якості, які засудили. Чи відкрив хто-небудь що-небудь в собі, виконуючи цю вправу. Чи є почуття, яке ви відкрили, стимулом для внутрішнього розвитку. Виявляється, якість, яку я не люблю в інших, дуже міцно сидить в мені. У зв'язку з цим постає запитання ведучого: «Чи можеш ти взяти на себе відповідальність за рішення цього завдання?».

Вправа «Відповідальність за помилки» [7]

Мета: відпрацювання особистих стратегій прийняття на себе відповідальності за помилки.

Процедура проведення. Учасникам пропонується пригадати або придумати приклади типових помилок або проступків, які траплялися на роботі (в групах або індивідуально). Потім бажаючий або представник однієї з груп розповідає про цей проступок, а решта (їм пропонується зайняти позицію близьких людей, друзів або батьків) аналізують його причини, намагаються знайти виправдання йому.

Обговорення. Обговорити те, що більшість пересічних проступків людини не є непоправними помилками, які близькі йому не зможуть пробачити.

4. Групова рефлексія та підведення підсумків зустрічі.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ

Присвячене підведенню підсумків та наданню рекомендацій щодо використання отриманих знань.

План:

1. Привітання учасників.
2. Обговорення в колі про минулий тиждень, чи з'явилися інсайти після зустрічей.

3. Проговорювання мети зустрічі та обмін очікуваннями на останньому заняття.

4. Проведення мозкового штурму «Як взаємопов'язані цінності та відповідальність?». Для кращого усвідомлення усі відповіді краще прописувати на фліп-чарті.

5. Рекомендації щодо застосування отриманих знань в роботі для військовослужбовців.

Раз на тиждень виконувати вправу «Прийняття відповідальності за свої емоції і почуття [7], мета якої в дослідженні механізму прийняття відповідальності. Процедура проведення така: відзначати протягом тижня всі випадки, коли ви звинувачуєте інших у чому-небудь в роботі, і коли ви захоплюєтеся іншими. Після цього відповісти на питання «Що є спільного в цих випадках, які є відмінності?».

6. Завершальна рефлексія.

Відповісти на дані питання:

«Як отриманий досвід протягом 6 занять впливає на мене прямо зараз?»

«Як отриманий досвід протягом 6 занять вплине на мене через 1 місяць?»

«Як отриманий досвід протягом 6 занять вплине на мене через 1 рік?».

7. Завершальний шерінг.

Кожен учасник по колу промовляє: «Я дякую собі за...., дякую групі за...., дякую психологу за...».

3.3. Апробація програми корекції і розвитку ціннісних орієнтацій та відповідальності військовослужбовців ЗСУ

Для розуміння ефективності та якості впливу розробленої психокорекційної програми, було проведено її апробування. Воно проходило в онлайн-форматі на платформі ZOOM. Це спричинено тим, що у зв'язку зі

складною епідеміологічною ситуацією у світі у нас була відсутня можливість роботи у форматі офлайн. Тому учасники групи згодилися приймати участь в тренінга в онлайн режимі.

Психокорекційна та розвиваюча робота проводилася в корекційній групі, яка складалася із студентів 1-го курсу спеціальності «Психологія» Сумського державного університету. Кількість учасників становило 6 студентів.

Було проведено 5 тренінгів адаптованих під студентів. Тривалість даних тренінгів становило 60 хвилин. Заняття проводились кожного четверга о 13:30.

Під час занять студентів було ознайомлено з поняттями «ціннісні орієнтації» та «відповідальність». Більш детально обговорювались важливі аспекти в ціннісних орієнтаціях, причини низького рівня відповідальності. Учасники мали змогу визначити, які ціннісні орієнтації притаманні їм, а також визначити свій особистий рівень відповідальності.

Під час тренінгових занять були проведені вправи на визначення та підвищення рівня відповідальності кожного з учасників. Були проведені мозкові штурми, аби учасники самостійно аналізували важливість знань про ціннісні орієнтації.

Можна відмітити, що протягом всіх занять студенти приймали активну участь в різних видах роботи, а також були зацікавлені в темі тренінгу, що спрощувало роботу.

Проте були виявлені і недоліки. По-перше, учасники висловлювались щодо формату тренінгу. Офлайн режим був би більш продуктивним та корисним, зауважили студенти. По-друге, учасникам хотілось більше групових форм роботи. По-третє, нестабільна робота інтернет з'єднання заважала ефективній тренінговій роботі та встановленню рапорту серед учасників.

Для порівняння рівня мотивації до та після корекції, нами була проведена Методика діагностики відповідальності Прядеїна на першому та останньому тренінговому занятті. Але, на жаль, ніяких змін не помітили. Можливо, це

можна пояснити тим, що студенти все ж таки не надто серйозно віднеслись до тренінгів, а також обмеженістю апробації запропонованої програми.

Висновки до розділу 3

Когнітивно-поведінковий напрямок є дієвим підходом для психологічного усвідомлення своїх цінностей та підвищення рівня відповідальності серед учасників тренінгової програми. Його особливість полягає в тому, що дана терапія вимагає менше сеансів, ніж інші, а також проводиться більш структуровано, бо там ставляться цілі терапії та формується план досягнення цих цілей. Даний напрямок впливає на спосіб мислення учасників. Після перебудови мислення йде опрацювання поведінки, яке буде відповідати мисленню.

Для психологічної роботи з відповідальністю і ціннісними орієнтаціями, ефективно займатися в групах. Відповідно, краще вибирати тренінг для того, щоб можна було обговорювати в групах. Важливим аналізують фактором є і поява інсайтів в групі.

Аналіз роботи військовослужбовців, проведення вправ і мозковий штурм, ведуть до кращого усвідомлення важливості роботи і підвищення відповідальності, до закріплення вже сформованих ціннісних орієнтацій.

Створена тренінгова програма повинна в короткому часовому відрізку допомогти військовослужбовцям підвищити рівень своєї відповідальності і більше поглибити увагу на власні цінності і як вони впливають на рішення і дії під час роботи.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних та практичних аспектів ціннісних орієнтацій та відповідальності у військовослужбовців Збройних Сил України є актуальною проблемою психологічної науки, оскільки цьому феномену в психології не приділялося достатньо уваги.

На підставі виконаного дослідження можна узагальнити у висновках наступне:

1. У зарубіжній психології ціннісні орієнтації розглядаються як єдина ланка між суспільними цінностями й особистою світоглядною позицією людини. Ціннісні орієнтації особистості є складним утворенням, що складається з багатокомпонентної структури. Дослідники виокремлюють різні компоненти у структурі ціннісних орієнтацій, такі як: поведінковий, емоційний, когнітивний. Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором і мотиватором активності людини. Бо вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби людини та її мотиви з усвідомленими та прийнятими цінностями й нормами соціального середовища.

Відповідальність поєднує обов'язок та потребу в здійсненні морального вчинку. За допомогою відповідальності формується та відбувається зв'язок особистості з навколишньою дійсністю, тобто виникає їх цілісність. Основними підставами професіоналізму у сфері військової справи є такі якості, як прийняття на себе відповідальності за особисте рішення; особиста організованість та дисциплінованість; розуміння своїх цінностей; особиста мужність військовослужбовця; направленість на самовдосконалення.

2. За допомогою дослідження та аналізу було виявлено, що більшість військовослужбовців мають середній рівень відповідальності, а саме від 50% до 66%. Щодо високого та низького рівнів відповідальності, результати приблизно однакові за кількістю.

3. За допомогою дослідження та аналізу було виявлено, що серед інструментальних ціннісних орієнтацій військовослужбовці обрали вихованість, життєрадісність та акуратність як основні три компоненти. Серед інструментальних цінностей, які військовослужбовці обрали на останні місця виявилися такі ціннісні орієнтації, як ефективність у справах, широта поглядів, терпимість та самоконтроль.

Серед термінальних ціннісних орієнтацій військовослужбовці обрали здоров'я, цікаву роботу, кохання та матеріальне забезпечення як основні чотири компоненти. Серед інструментальних цінностей, які військовослужбовці обрали, на останніх місцях виявилися такі ціннісні орієнтації, як щастя інших, впевненість у собі, творчість, розваги та суспільне визнання.

4. Було розроблено тренінгову програму для коригування рівня відповідальності серед досліджуваних, а також для поглибленого розуміння власних ціннісних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baranova S. V. Responsibility as a Representation of the Architecture of the Internal Individual World. *Psychological Prospects Journal*, (29), 2017. С. 10–21. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-29-10-21>
2. Баранова С. В. Відповідальність як репрезентація архітектури внутрішнього світу особистості. *Психологічні перспективи*. Випуск 29, 2017. С. 13-20. URL: <http://psychoprospects.vnu.edu.ua/index.php/psychoprospects/article/view/159/155>
3. Баранова С. В. До питання щодо процесу підвищення відповідальності особистості. *Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину*: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 39 - 42. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/03.pdf>
4. Бевз Г. М., Главник О. П. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді. 2005. С. 88 - 146. URL: http://old.ippp.edu.te.ua/files/gromad_osvita/resursy/trening_osnovni_pologennja/04_vpravy.pdf
5. Бек Дж. Когнитивная терапия. Полное руководство. М.; СПб.; К.: Вильямс, 2006. 397 с. URL: <https://www.rulit.me/books/kognitivnaya-terapiya-polnoe-rukovodstvo-read-430841-1.html>
6. Василенко С. В. Особливості впливу стресогенних умов професійної діяльності на психіку військовослужбовців Збройних Сил України. №1 (54) 2020. С. 45-49. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-45-50>

7. Кашапов М. М. Психологія конфлікту : учебник и практикум для вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 206 с. URL: <https://urait.ru/bcode/421935>
8. Квіткін П. В. Правова культура і соціальна відповідальність військовослужбовців. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2013. № 3. С. 242–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_3_52
9. Квіткін, П. В., Дятлова, І. В., Ребрій, І. М. Соціальна відповідальність військового професіонала. *"Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1(32),* 103–110. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.32.101707>
10. Коберник Л. О. Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Наука і освіта. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України.* Одеса. 2008. № 4-5. С.28-33. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5359>
11. Костецька Л. А. Проблема професійно важливих якостей військовослужбовців. № 1: *«Освіта і наука – 2021».* URL: <https://e-journals.npu.edu.ua/index.php/on/article/view/538/456>
12. Коструба Н. С. Основи когнітивно-поведінкової терапії: програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалавра напряму підготовки 6.030102 «Психологія» освітньої програми «Психологія», «Практична психологія». Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра загальної і соціальної психології та соціології. Луцьк, 2018. 12 с. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/14861>

13. Кушнір М.В. Особливості адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців. *Наука і правоохорона*, 2017, № 2(36). С. 138-143. URL: <http://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2017>
14. Матяж С. В. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Сер.: Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7
15. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. URL: <https://studfile.net/preview/5258514/page:36/>
16. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98-120. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/>
17. Пальчик С. І. Ціннісні орієнтації військової діяльності у збройних силах України. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Філософія : наук. журнал. 2011. №2. С. 127-132. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8518
18. Панова В. О. Види та структура відповідальності особистості. *Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології*. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. С. 210-213. URL: <http://91.234.43.156/bitstream/>
19. Пономаренко Л. П. Когнитивно-поведенческая терапия в современной психологической практике. *Вісник одеського національного університету*. Психологія. 2012. Т. 19. № 2 (32). С. 253-260. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24932273>
20. Прядеин В. П. Психодиагностика личности: избранные психологические методики и тесты. Монография. Югры Сургут. гос. пед. ун-т [и др.].

- Сургут: РИО СурГПУ, 2013. С. 245. URL: <https://www.twirpx.com/file/2319727/>
21. Развивающие упражнения и игры для формирования и развития ответственности в подростковом возрасте. URL: https://studwood.ru/1516592/psihologiya/razvivayuschie_uprazhneniya_igry_formirovaniya_razvitiya_otvetstvennosti_podrostkovom_vozraste
22. Рибак О. С. особливості класифікації культурно ціннісних орієнтацій. Psychological Journal: Scientific Review of H. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine. No 6 (10) 2017. URL: <http://www.apsijournal.com>
23. Сірий А. В. Психологічні особливості військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_2_27
24. Сойчук Р. Л. Відповідальність як найважливіша характеристика зростаючої особистості. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 8. С. 96-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2018_8_10.
25. Ткачов А. В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 8. С. 394-400. URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol8/052.pdf>
26. Упражнения по повышению ответственности. URL: https://studme.org/153297/psihologiya/uprazhneniya_povysheniyu_otvetstvennosti
27. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної*

- прикордонної служби України*. 2011. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_25
28. Хохлов О.В. Права та обов'язки військовослужбовців. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки» № 2-3 (квітень 2021)*. С. 153-158. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10654/10010>
29. Худякова А.А. Поняття “моральності”, “відповідальності” та “моральної відповідальності” у філософській і психолого-педагогічній літературі. *Альманах науки*. № 2/1 (11) лютий 2018 р. С. 29-31. с. 30. URL: [http://almanah.ltd.ua/save/2018/2%20\(11\)/108.pdf](http://almanah.ltd.ua/save/2018/2%20(11)/108.pdf)
30. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. *Соціальна психологія*. 2010. № 1 (39). С.94–106. URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/>
31. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. Москва: Прогресс, 1976. 490 с.